

Spis treści

Wstęp	11
-------------	----

ROZDZIAŁ I

Kobieta dojrzała w fazie życia pomiędzy średnią a późną dorosłością – zarys problematyki	15
1. Pomiedzy średnią a późną dorosłością: koncepcja faz życia Daniela J. Levinsona. Średnia i późna dorosłość z perspektywy biomedycznej koncepcji rozwoju jednostki	16
2. Charakterystyka średniej i późnej dorosłości	18
3. Kryzys połowy życia – mit czy rzeczywistość?	26
4. Pomiedzy średnią a późną dorosłością: ku aktywnemu starzeniu się	33
5. Zmiana pozycji kobiet w społeczeństwie polskim: nowe zjawiska, nowe role, nowe wyzwania	37

ROZDZIAŁ II

Metodologia badań własnych	48
1. Cel badania i problem badawczy	48
2. Metoda biograficzna jako podstawowa metoda badań własnych	51
3. Analiza danych jakościowych – analiza treści	53
4. Projekt badawczy: „Kobiety dojrzałe – wybrane sfery życia”. Podstawowe informacje: dobór próby, organizacja i przebieg badań	56
5. Charakterystyka lubuskich kobiet 50+ w świetle danych zastanych	58
5.1. Dojrzałe Lubuszanek w świetle danych GUS	58
5.2. Dojrzałe Lubuszanek w świetle danych z Lubuskiego Sondażu Społecznego 2009	61

ROZDZIAŁ III

Kobiety dojrzałe: pracownice, emerytki, rencistki, bezrobotne, właścicielki firm, gospodynie domowe – typowe sylwetki indywidualne w świetle badań własnych	69
1. Typowe sylwetki indywidualne kobiet 50+ w świetle badań własnych	69
1.1. Kobieta dojrzała – emerytka	71
1.2. Kobieta dojrzała – rencistka	82

1.3. Kobieta dojrzała – aktywna zawodowo	88
1.4. Kobieta dojrzała – właścicielka firmy	100
1.5. Kobieta dojrzała – bezrobotna	103
1.6. Kobieta dojrzała – gospodyni domowa	106
2. Sylwetki pożądate w świetle nowych wzorów zachowań i sfer aktywności kobiet 50+	108
2.1. Kobieta dojrzała – emerytka przyszłości	109
2.2. Kobiety dojrzałe aktywne zawodowo – potencjalne seniorki przyszłości ...	113
Wnioski: dojrzała kobieta przyszłości – pracownik lub aktywna emerytka ...	128

ROZDZIAŁ IV

Jedność czy różnorodność? Tożsamości kobiet dojrzałych

w świetle badań własnych	134
1. Wpływ procesów biologicznych na powstawanie tożsamości kobiety dojrzałej – menopauza, klimakterium i starzenie się jako doświadczenie zbiorowe kobiet dojrzałych	137
1.1. Menopauza i klimakterium – doświadczenie kluczowe w życiu kobiet dojrzałych	137
1.2. Menopauza i klimakterium jako czynnik biologiczny kształtujący tożsamość kobiet dojrzałych – badania własne	145
1.2.1. Menopauza i klimakterium w XXI wieku, czyli czego nie wiedziały nasze babki	145
1.2.2. Hormonalna Terapia Zastępcza i inne osiągnięcia współczesnej medycyny, czyli czego nie miały nasze babki	149
1.2.3. Zmarszczki, siwe włosy... czyli czym nie przejmowały się nasze babki	151
2. Psychologiczne determinanty powstawania tożsamości kobiety dojrzałej – w poszukiwaniu nowej dojrzałej kobiecości i seksualności	154
2.1. Kobiecość jako integralny element tożsamości kobiety – kobiecość vs męskość, czyli kultura nałożona na płęć	157
2.2. Kobiecość i seksualność jako psychologiczny wymiar kształtowania tożsamości kobiety dojrzałej – badania własne	159
2.2.1. W poszukiwaniu dojrzałej kobiecości, czyli przegląd atrybutów kobiety dojrzałej	160
2.2.2. Kobieta dojrzała: sexy czy aseksualna i przeźroczysta?	162
3. Czynniki społeczno-kulturowe kształtujące tożsamość kobiety dojrzałej: role społeczne i wzory osobowe kobiety dojrzałej	164
3.1. Role rodzinne kobiet po pięćdziesiątce – próba rekonstrukcji: stare role w nowej odsłonie	167
3.1.1. Kobieta dojrzała – matka dorosłych dzieci	168
3.1.2. Kobieta dojrzała – córka-opiekunka	170
3.1.3. Kobieta dojrzała – nowoczesna babcia	176
3.1.4. Kobieta dojrzała – teściowa	182
3.1.5. Kobieta – dojrzała żona/partnerka vs kobieta żyjąca w pojedynkę	184

3.2. Nowe role rodzinne kobiet dojrzałych: babcia, matka dorosłych dzieci, teściowa, córka-opiekunka – badania własne	185
3.2.1. Pomiędzy tradycją a nowoczesnością: babcia na pełen etat czy babcia od święta?	186
3.2.2. Czy pozwalam im dorosnąć? Dylematy matki dorosłych dzieci	193
3.2.3. Nowoczesna teściowa: przełamując stereotyp	197
3.2.4. Córka-opiekunka, czyli zamiana ról	198
3.3. Role rodzinne kobiet dojrzałych jako warunek konieczny do uzyskania statusu kobiety dojrzałej	200
3.4. W poszukiwaniu realnych bądź fikcyjnych wzorów osobowych kobiety dojrzałej: od Jolanty Kwaśniewskiej do Barbary Mostowiak	202
Wnioski: role rodzinne kobiet jako dominujący czynnik w procesie budowania tożsamości kobiety dojrzałej	207

ROZDZIAŁ V

Wybrane obszary życia kobiet dojrzałych – badania własne	212
1. Praca zawodowa w życiu kobiet dojrzałych	214
2. Życie rodzinne i małżeńskie kobiet dojrzałych	222
3. Sposoby spędzania czasu wolnego przez kobiety dojrzałe	230
4. Zachowania prozdrowotne kobiet dojrzałych	242
5. Życie towarzyskie kobiet dojrzałych	250
6. Aktywność społeczna kobiet dojrzałych	255
7. Moda i uroda w życiu kobiet dojrzałych	261
Wnioski: życie codzienne i niecodzienne kobiety dojrzałej	273

ROZDZIAŁ VI

Style życia współczesnych kobiet dojrzałych – różnorodność czy homogeniczność?	283
1. Styl życia jako kategoria socjologiczna	283
2. Style życia kobiet dojrzałych – przyjęcie perspektywy <i>homo eligens</i> w badaniach własnych	288
3. Style życia kobiet dojrzałych w świetle badań własnych – propozycja typologii	293
3.1. Style życia kobiet dojrzałych w sytuacji stopniowej minimalizacji wyborów i pojawiających się zachowań kompensacyjnych: co mnie ogranicza?	294
3.1.1. Wariant 1: Za często muszę pomyśleć „nie stać mnie”	294
3.1.2. Wariant 2: Żyję tak, jak pozwala mi na to zdrowie	300
3.1.3. Wariant 3: Jestem opiekunką na pełen etat	307
3.2. Styl życia kobiet dojrzałych ceniących tradycyjny ład i realizujących stereotypowe wzorce: jestem po prostu babcią	316
3.3. Style życia kobiet dojrzałych, gotowych na zmiany i skłonnych do działania: co mogę zmienić w swoim życiu?	323
3.3.1. Wariant 1: Teraz czas na mnie	324

3.3.2. Wariant 2: Warto robić coś dla innych	334
3.3.3. Wariant 3: Zmienić pracę, wrócić do pracy... ..	337
3.3.4. Wariant 4: Nowy dom, nowe życie... ..	346
3.3.5. Wariant 5: Czas na zmiany w moim związku	348
3.4. Styl życia kobiet dojrzałych ceniących stabilizację: jest dobrze, czego chcieć więcej?	352
3.5. Styl życia kobiet dojrzałych, które osiągnęły spełnienie: dojrzałość jest super!	355
Wnioski: kobieta dojrzała – kobieta dokonująca wyborów	357
Zakończenie	370
Bibliografia	376
Spis tabel	384
Spis wykresów	385
Załącznik nr 1 Scenariusz do badania	386
Załącznik nr 2 Wykaz respondentek biorących udział w badaniu	393

Wstęp

Oddając do rąk Czytelników niniejsze opracowanie należy na wstępie zaznaczyć, iż jego bohaterki – kobiety 50+¹ ulokowane zostały, zgodnie z koncepcją cykliw życia, w fazie życia pomiędzy średnią i późną dorosłością. Zagadnienia poruszane w niniejszym opracowaniu stanowią pewną syntezę tej problematyki. Koncepcje odnoszące się do etapu życia kobiet dojrzałych odwołują się do propozycji psychologów, socjologów, psychologów społecznych, a także wiedzy medycznej. Wykorzystano również bogatą literaturę z zakresu gender oraz różnorodne dane statystyczne. Tak zarysowana baza teoretyczna pozwala na wprowadzenie czytelnika w badaną problematykę, która w świetle zgromadzonej wiedzy ma swoje ulokowanie w kilku dyscyplinach.

Biorąc pod uwagę główny cel opracowania, którym jest próba naszkicowania socjologicznego portretu kobiet dojrzałych, uwzględnione zostały zachodzące zmiany społeczne i przeobrażenia ról społecznych kobiet, co w efekcie może skutkować pojawianiem się nowych stylów życia, charakterystycznych właśnie dla tej kategorii społecznej – kobiet dojrzałych.

Prezentowana w opracowaniu próba nakreślenia socjologicznego profilu kobiet dojrzałych opiera się w głównej części na badaniach własnych – jakościowych badaniach kobiet w przedziale wiekowym 50-64 lata, zamieszkujących województwo lubuskie (projekt badawczy: „Kobiety dojrzałe – wybrane sfery życia”). Zgromadzony materiał empiryczny to opowieści pisemne, odnoszące się do wątków biograficznych w ujęciu retrospektywnym i współczesnych wymiarów życia badanych kobiet. Taka perspektywa empiryczna nie pozwala oczywiście na formułowanie wniosków odnoszących się do całej populacji dojrzałych Polek, jednak pozwala na ukazanie interesujących wątków, wskazanie podobieństw i różnic w odniesieniu do pewnych trendów i zachowań wynikających z dostępnych danych ilościowych². Zgromadzony i opracowany materiał może stanowić

¹ Odwołując się do takiego określenia nawiązuję do coraz bardziej popularnego i rozpowszechnianego w mediach oraz występującego w różnego rodzaju inicjatywach społecznych sposobu wskazywania na kategorię kobiet dojrzałych.

² W świetle badań ogólnopolskich (np. Diagnoza Społeczna 2007, 2009, 2011, Polski Generalny Sondaż Społeczny 2002, 2005, 2008) województwo lubuskie nie wyróżnia się niczym specyficznym, co mogłoby wskazywać na jego odmienność i miałooby istotny wpływ na poruszane

punkt wyjścia do opracowania projektu badań ogólnopolskich, ze wskazaniem na szczególnie interesujące wątki, odnoszące się tylko do tej kategorii kobiet. Zaproponowana tematyka badań wpisuje się bowiem w istotny obecnie problem starzenia się społeczeństwa polskiego.

W ostatnim czasie pojawiło się wiele badań związanych ze starzeniem się społeczeństwa polskiego lub wybranych kategorii społecznych. Do najważniejszych raportów zaliczyć można badanie PolSenior – Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce oraz publikacje pod redakcją Piotra Szukalskiego, np. „Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się” i inne. Prezentowane dane zastane były jedynie uzupełnieniem. Podstawowe źródło wiedzy o kobietach dojrzałych pochodzi z ich opowieści, niekiedy bardzo osobistych, odnoszących się do zagadnień lokujących się w obszarze stylów życia (w tym zakresie podstawę stanowiły cenne opracowania zespołu badawczego Andrzeja Sicińskiego – nadal stanowiące podstawę analizy socjologicznej). Należy także wspomnieć, iż bogata socjologiczna literatura przedmiotu dotycząca kobiet i problematyki kobiecej³ w dużej mierze odnosi się do kobiet w ogóle bądź do wybranych kategorii. Brak jednak opracowania odnoszącego się do kategorii kobiet dojrzałych – w próbie ich holistycznego ujęcia. Aby możliwe było zarysowanie profilu współczesnej kobiety dojrzałej, konieczna stała się próba syntezy, spojrzenie na tę kwestię z różnych perspektyw teoretycznych, zaś optyka socjologii rozumiejących stała się podstawą przyjętej postawy badawczej.

Struktura niniejszego opracowania podporządkowana jest więc zarówno wyzwaniom teoretycznym – uporządkowaniu wiedzy odnoszącej się do społecznego wymiaru starzenia się i funkcjonowania jednostki w fazie życia pomiędzy średnią i późną dorosłością, jak i wyzwaniom metodologiczno-empirycznym, których zwieńczeniem jest autorska propozycja stylów życia badanych dojrzałych kobiet.

W rozdziale I zarysowano problematykę średniej i późnej dorosłości – odnosząc się nie tylko do wybranych koncepcji, ale także lokując te rozważania w kontekście przygotowania do aktywnego starzenia się. W rozdziale II określono podstawy metodologiczne badań własnych – badań jakościowych

kwestie w projekcie odnoszącym się do wybranych sfer życia kobiet dojrzałych. Ponadto, do podobnych wniosków można dojść, analizując dane z Lubuskiego Sondażu Społecznego (edycja 2005, 2009); dane z LSS II wykorzystano również w odniesieniu do ilustracji i uzupełnienia jakościowych danych odnoszących się do wybranych sfer aktywności badanych Lubuszanek. Wyniki lubuskiego sondażu w wielu obszarach mogą być porównywane z danymi z PGSS, gdyż w dużej części LSS stanowi regionalną wersję Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego (przy współpracy z badaczami z ISS UW).

³ Można wskazać liczne prace pod redakcją i autorstwa Anny Titkow (1995, 2003, 2005, 2007), Bogusławy Budrowskiej (2000, 2004, 2009), Danuty Duch-Krzyszoszek (1998, 2004, 2007) czy Małgorzaty Fuszary (2002, 2006) oraz inne.

realizowanych w projekcie „Kobiety dojrzałe – wybrane sfery życia”. W kolejnych rozdziałach zostały zaprezentowane wyniki badań. I tak, w rozdziale III zaprezentowano typowe sylwetki kobiet dojrzałych, według kryterium ich ulokowania na rynku pracy. Każda z typowych sylwetek ilustrowana jest wybraną opowieścią. Rozdział IV to próba skonstruowania tożsamości kobiety dojrzałej, w odniesieniu do holistycznej koncepcji Erika Eriksona, odnoszącej się do sfery biologicznej, psychologicznej i społecznej. W analizie tej szczególny nacisk położono na czynnik społeczny – role kobiet dojrzałych. Podjęto również próbę rekonstrukcji ról społecznych kobiet dojrzałych, głównie w oparciu o przekazy medialne. Następnie poszukiwano opisanych ról w analizowanych opowieściach respondentek. Kolejny, V rozdział poświęcono na analizę wybranych obszarów życia badanych kobiet, będących elementami składowymi kategorii empirycznej – stylu życia. Do każdej analizowanej sfery przyporządkowano określone postawy i zachowania, ilustrując to fragmentami wypowiedzi respondentek. Ostatni, VI rozdział to próba skonstruowania pewnej typologii stylów życia współczesnych kobiet dojrzałych. Korzystając z wyników analizy umieszczonych w rozdziale V oraz wybierając jako przewodnią koncepcję homo eligens Andrzeja Sicińskiego, stworzono typologię stylów życia kobiet dojrzałych. Każdy z zaproponowanych typów oraz ich wariantów został zobrazowany opowieściami respondentek (odpowiadającymi zawartymi w charakterystyce każdego z nich postawami i zachowaniami).

Zachęcając do lektury, już na wstępie można zaryzykować tezę, iż współczesne kobiety dojrzałe, mimo że otrzymują ze strony różnych instytucji i stowarzyszeń coraz więcej możliwości samorealizacji, to nadal koncentrują się na swych rolach rodzinnych. Zmiana może zacząć się od nowego wzoru roli babci i małżonki/partnerki w dojrzałym związku. Dla kobiety dojrzałej babcia to jedna z najważniejszych ról rodzinnych. Jeśli w jej obrębie nastąpi modyfikacja, jest szansa na to, iż kobiety odnajdą dla siebie inne obszary realizacji. Być może pójdą wtedy do sal wykładowych, do sal gimnastycznych, do instytucji potrzebujących wolonariuszy. Zaczną zaspokajać własne potrzeby, zainteresowania, odnajdą nowe pasje, zaczną żyć dla siebie.

Prezentowane opracowanie, szczególnie zaś jego część empiryczna pomogą zweryfikować tę tezę.

Ostateczny kształt prezentowanej Czytelnikom książki jest efektem zaangażowania nie tylko Autorki, ale też wielu innych osób.

Przede wszystkim serdecznie dziękuję Marii Zielińskiej za wspieranie mnie na każdym etapie pracy, poświęcony czas i życzliwość. Jej pierwsza krytyczna, ale jakże konstruktywna recenzja pomogła mi w dalszych pracach nad książką i wpłynęła na jej ostateczny kształt.

Dziękuję także Koledze Krzysztofowi Lisowskiemu za uwagi metodologiczne oraz Koleżance Dorocie Szaban za pomoc w opracowaniu danych empirycznych pochodzących z drugiej edycji badania LSS. Pozostałym Kolegom i Koleżankom z Instytutu dziękuję za życzliwość, ciekawość i duchowe wsparcie.

Szczególne podziękowania należą się recenzentom: profesorowi Edwardowi Hajdukowi i dr hab., prof. WSH TW w Szczecinie Annie Wachowiak za wnikliwe recenzje, cenne uwagi, życzliwość i poszanowanie cennego czasu.

Podziękowania kieruję także do Władz Wydziału za poparcie i pomoc przy formalnych zabiegach związanych z opublikowaniem niniejszej książki.

Na zakończenie składam podziękowania moim *dojrzałym* Koleżankom – były moją inspiracją i pogłębiły ciekawość poznawczą. Ich postawy wobec starzenia się, radość życia, aktywność zawodowa i towarzyska były impulsem, który doprowadził do zrealizowania prezentowanego projektu badawczego.